

DE 'AMOR INTELLECTUALIS' VAN SPINOZA,
POGING TOT UITLEG VAN PROP. XXXVI VAN BOEK V VAN DE ETHICA

Kolometrisch overzicht van Propositio XXXVI

- I Mentis Amor intellectualis erga Deum est ipse Dei Amor,
quo Deus se ipsum amat,
- II non quatenus infinitus est,
sed quatenus per essentiam humanae Mentis,
- III sub specie aeternitatis consideratam,
explicari potest,
- IV hoc est,
Mentis erga Deum Amor intellectualis pars est infiniti amoris,
quo Deus se ipsum amat.

Demonstratio

- Ia Hic Mentis Amor ad Mentis actiones referri debet,
qui proinde actio est,
- Ib quâ Mens se ipsam contemplatur,
concomitante ideâ Dei tanquam causâ;
- Iia hoc est, actio,
quâ Deus, quatenus per Mentem humanam explicari potest,
- Iib seipsum contemplatur,
concomitante ideâ sui;
- III atque adeò hic Mentis Amor pars est infiniti amoris,
quo Deus seipsum amat.

Corollarium

- Ia Hinc sequitur,
- b quòd Deus,
- c quatenus seipsum amat,
- d homines amat,
- Iia & consequenter
- b quòd amor Dei erga homines,
- c & Mentis erga Deum Amor intellectualis unum,
- d & idem sit.

Scholium

- I Ex his clarè intelligimus,
- a quâ in re
nostra salus, seu beatitudo, seu Libertas consistit,
- b nempe in constanti, & aeterno erga Deum Amore,
sive in Amore Dei erga homines.
- II Atque hic Amor, seu beatitudo in Sacris codicibus Gloria appellatur,
nec inmeritò.
- a Nam sive hic Amor ad Deum referatur, sive ad Mentem,
rectè animi acquiescentia,

- quae reverâ à Gloriâ non distinguitur,
apellari potest.
- b Nam quatenus ad Deum refertur,
est Laetitia, liceat hîc adhuc vocabulo uti,
concomitante ideâ sui
ut & quatenus ad Mentem refertur.
- III Deinde quia nostrae Mentis essentia in solâ cognitione consistit,
cujus principium, & fundamentum Deus est:
- a1 hinc perspicuum nobis sit,
quomodò, & quâ ratione Mens nostra
secundum essentiam, & existentiam ex naturâ divinâ sequatur,
& continuo à Deo pendeat;
- a2 quod hîc notare operae pretium duxi,
ut hîc exemplo ostenderem,
quantùm rerum singularium cognitio, quam intuitivam, sive tertii generis appellavi,
potiorque sit cognitione universali, quam secundi generis esse dixi. polleat,
- b1 Nam quamvis in Primâ Parte generaliter ostenderim ,
omnia (& consequenter Mentem etiam humanam)
à Deo secundùm essentiam, & existentiam pendere,
illa tamen demonstratio, tametsi legitima sit, & extra dubitationis aleam posita,
- b2 non itâ tamen Mentem nostram afficit,
quàm quando id ipsum ex ipsâ essentia rei cujuscunque singularis,
quam à Deo pendere dicimus,
concluditur.

BESPREKING VAN DE VERSCHILLENDE DELEN VAN PROPOSITIO XXXVI

Bespreking van de Propositio

Eth. V, Propositio XXXVI(1) luidt:

- I Mentis Amor intellectualis erga Deum est ipse Dei Amor,
quo Deus se ipsum amat,
- II non quatenus infinitus est,
sed quatenus per essentiam humanae Mentis,
- III sub specie aeternitatis consideratam,
explicari potest,
- IV hoc est,
Mentis erga Deum Amor intellectualis pars est infiniti amoris,
quo Deus se ipsum amat.

Vertaling van Herman Gorter(2):

- I De intellectuele liefde van de geest jegens God is de liefde zelf van God,
met welke God zich zelf liefheeft,
- II niet voor zover hij oneindig is,
maar voor zover hij door het wezen van de menselijke geest,
- III onder de schijn van eeuwigheid beschouwd,

kan uitgelegd worden;
IV dit is,
de intellectuele liefde van de geest jegens God is een deel van de oneindige liefde
met welke God zich zelf liefheeft

Als de tekst kolometrisch op papiergezet wordt (bij een precies formulerende Spinoza werkt dat erg verhelderend!), dan wordt snel duidelijk, dat de stelling uit vier delen bestaat. Om de stelling in zijn samenhang goed te kunnen verstaan is het onontbeerlijk, dat wij de articulatie tussen de verschillende delen analyseren. Als eerste valt op, dat de delen I en IV eindigen met de woorden 'quo Deus se ipsum amat'. We zien, dat hierdoor een omlijsting én een midden ontstaat, die voor de vorm én de inhoud van de stelling essentieel zijn. Bij de gelijkenis tussen de delen I en IV is er toch ook weer een verschil, met name in het eerste kolon:

I Mentis Amor intellectualis erga Deum est ipse Dei Amor;

IV Mentis erga Deum Amor intellectualis pars est infiniti amoris.

In deze twee zinnen is er bij de woorden 'de intellectuele liefde van de geest jegens God' opnieuw een gelijkenis en een verschil. De gelijkenis is, dat in beide zinnen het 'Mentis' voorop gaat. Het verschil is hierin gelegen, dat in I als het ware 'van beneden' over de 'Mentis Amor intellectualis erga Deum' gesproken wordt, in IV als het ware 'van boven' over de 'Mentis erga Deum Amor intellectualis'. De volgorde van de woorden geeft dit aan: in IV gaat het 'erga Deum' voorop, in I volgt het 'erga Deum' naderhand.

De wending 'van beneden naar boven' (de wending in de 'Mens', in de geest!) vindt in het middenstuk II en III plaats. Daarbij wordt met een 'non' krachtig duidelijk gemaakt, dat 'Mentis Amor intellectualis erga Deum' in die wending uit zichzelf niet 'infinitus' is. En met behulp van het 'quatenus' maakt Spinoza de paradox duidelijk, dat de wending 'van beneden naar boven' 'van boven' uitgelegd(3) kan worden ('explicari'): 'sub specie aeternitatis consideratam'. Met de mogelijkheid van dit 'explicari' (potest explicari) wordt op die wijze tegelijk die 'uitlegging' als de 'essentia humanae Mentis' aangeduid. De wending 'van beneden naar boven' vindt dus plaats in de articulatie van de delen II en III. Omdat deel II deel I veronderstelt en deel III op deel IV uitloopt is de wending 'van beneden naar boven' daarmee tegelijkertijd een articulatie tussen de delen I en II aan de éne kant en de delen III en IV aan de andere kant.

Naast deze beweging 'van beneden naar boven' kan er ook een beweging 'van boven naar beneden' in de tekst gehoord worden. Omdat er een kritische grens tussen 'van boven' en 'van beneden' moet blijven, kunnen we echter niet direct teruggaan van deel IV naar deel I, maar alleen indirect van deel IV naar deel II, waar de wending begint. In IV wordt gezegd, dat de 'Mentis erga Deum Amor intellectualis' een 'pars infiniti amoris' is. En zo ontstaat er vanzelf die kritische grens naar II:

non quatenus infinitus est,

sed quatenus per essentiam humanae Mentis ...

Juist in dit oneindige is de kritische grens gelegen(4). Uit zichzelf beschikt de mens, hoezeer hij ook deel heeft aan de liefde Gods, hoezeer dat zelfs tot de 'essentia' van de 'Mens humana' behoort, uit zichzelf beschikt de mens daar niet over.(5) De kritische beweging 'van boven

naar beneden' (van het 'pars infiniti amoris' naar het 'non quatenus infinitus est') kan als het ware omschreven worden als de 'goddelijke overmacht van Zijn Liefde'.

Naast deze beweging 'van boven naar beneden' kan er ook een andere beweging 'van boven naar beneden' in de tekst gehoord worden: de beweging van III (daar loopt de wending op uit!) naar I (het effect van die wending 'van beneden'). Hierbij gaat het om de mogelijkheid, dat de 'Mens, sub specie aeternitatis considerata, potest explicari'. In de kritische grens is er temidden van het 'neen' (de 'Mentis amor intellectualis erga Deum' is uit zichzelf niet 'infinitus') de onmogelijke mogelijkheid van een zegevierend 'ja': het is zelfs de 'essentia humanae Mentis', dat 'ipse Dei Amor' 'sub specie aeternitatis consideratam' uitgelegd kan worden (potest explicari!) Die mogelijkheid van uitlegging brengt met zich mee, dat er sprake kan zijn van de 'Mentis Amor intellectualis erga Deum' (als het ware de 'menselijke ontvankelijkheid voor de Goddelijke Liefde').

Samenvattend kunnen we dus zeggen, dat in Propositie 36 van Boek V er een kritische grens in het midden ligt, doordat Spinoza allereerst in I en II 'van beneden' de 'Mentis Amor intellectualis erga Deum' ontvouwt en vervolgens in III en IV de 'Mentis erga Deum amor intellectualis' 'van boven'. Door die grens heen vinden er nu verschillende bewegingen plaats:

- a. de beweging van 'beneden naar boven' (van I naar IV);
- b1. de beweging van 'boven naar beneden' (van IV naar II);
- b2. de beweging van 'boven naar beneden' (van III naar I).

BESPREKING VAN DE DEMONSTRATIO

Deze uitleg van Propositio 36 wordt bevestigd in de Demonstratio, die uit drie delen bestaat (I, II en III). Hierbij stelt Spinoza deze twee bewegingen (actiones!) aan de orde, waarbij de volgorde omgekeerd wordt:

Deel I - Beweging b1:

Hic Mentis Amor ad Mentis actiones referri debet
(per Coroll. Prop. 32 hujus, & per Prop. 3. p. 3),
qui proinde actio est,
quâ Mens se ipsam contemplatur,
concomitante ideâ Dei tanquam causâ;
(per Prop. 32 hujus, & ejus Coroll.),

Vertaling Herman Gorter:

Deze liefde van de geest moet tot de handelingen van de geest teruggebracht worden,
die daarom een handeling is,
met welke de geest zich zelf beschouwt,
met de vergezellende gedachte van God als oorzaak;

Het gaat hier (hic) bij de Demonstratio van de Propositio om de 'Mentis Amor van beneden' (Deel I van Prop. 36) terug te brengen tot een beweging 'van boven ...' (in de eerste twee regels in elke regel 'actio' om als het ware de bron van de 'actio' aan te geven, die in het meervoud tegelijk enkelvoudig is) '... naar beneden' (tweede twee regels waarin de 'actio' zichzelf beschouwt onder begeleiding van de 'ideâ Dei tanquam causâ'). Dit is niet zomaar een mogelijkheid, maar het is een noodzakelijkheid ('debet!'). Door deze noodzakelijkheid is het

mogelijk geworden, dat de 'Mens, sub specie aeternitatis consideratam, explicari potest', met als gevolg de 'Mentis Amor intellectualis erga Deum'.

De noodzakelijkheid van deze 'actio' heeft als bron Coroll. Prop. 32 hujus, die als volgt begint:

Ex tertio cognitionis genere oritur necessario Amor Dei intellectualis.

Vertaling van Herman Gorter:

Uit de derde soort van kennis ontstaat noodzakelijk de intellectuele liefde voor God.

En de noodzakelijkheid van deze 'actio' heeft als bron Prop. 3. p. 3, die als volgt luidt:

Mentis actiones ex solis ideis adaequatis oriuntur; passiones autem à solis inadaequatis pendent.

Vertaling van Herman Gorter:

De handelingen van de geest ontstaan uit juiste gedachten alléén; de passies evenwel hangen van de onjuiste alléén af.

Naast de lezing, waarbij eerst de eerste twee regels (in de actiones de éne actio) gehoord worden en daarna de tweede twee regels (de zelfbeschouwing van de Geest onder begeleiding van 'ideâ Dei tanquam causâ') kunnen deze woorden ook gehoord worden als omlijsting, waarbij eerst de eerste en de vierde regel de actio 'van boven' weergeeft: 'de Liefde van de Geest, waaraan gerefereerd moet worden bij meervoudige handelingen van de Geest' (eerste regel) hebben 'van boven' betrekking op de begeleiding 'ideâ Dei tanquam causâ'; en vervolgens de tweede en derde regel: 'de enkelvoudige handeling, waardoor 'van beneden' de Geest zichzelf beschouwt.

Hierbij worden we verwezen naar Prop. 32 hujus en opnieuw naar ejus Coroll. Prop 32 luidt:

Quicquid intelligimus tertio cognitionis genere,
eo delectamur,
& quidem concomitante ideâ Dei, tanquam caus.

Vertaling Herman Gorter:

Al wat wij begrijpen door de derde soort van kennis,
daarin verheugen wij ons,
en wel met de vergezellende gedachte van God als oorzaak.

Deel II - Beweging b2:

hoc est (per Coroll. Prop. 25 p. 1 & Coroll. Prop. 11 p. 2),
actio, quâ Deus,
quatenus per Mentem humanam explicari potest,
seipsum contemplatur,
concomitante ideâ sui;

Vertaling Herman Gorter:

dit is
een handeling, met welke God,
voorzover hij door de menselijke geest uitgelegd kan worden,
zich zelf beschouwt,
met de vergezellende gedachte van zich;

Na de goddelijke noodzakelijkheid volgt bij de beweging van boven naar beneden de menselijke mogelijkheid ('explicari potest'). Daarom wordt in tegenstelling tot de eerste zin van de Demonstratio (beweging b1) nu alleen over de 'Mens' als 'Mens humana' gesproken. Verder valt op, dat de laatste woorden van beweging b1 'concomitante ideâ Dei tanquam causâ' veranderd zijn in 'concomitante ideâ sui'.(6) Dat bij die menselijke mogelijkheid 'God lief te hebben' God niet in de mens overvloeit, dat er een grens is, geeft Spinoza heel zinvol aan met het woord 'quatenus'. Zo blijft er toch een onderscheid tussen de 'actio van God' ('van boven' in de eerste twee regels) en de beschouwing onder begeleiding van 'ideâ sui' (tweede twee regels).(7)

Maar tegelijk blijft het door die grens heen God, die zichzelf aanschouwt, als Hij 'per Mentem humanam explicari potest'. Er is hier dus ook sprake van een omlijsting, waarbij de tweede en derde regel omlijst worden door de eerste en vierde regel: hoc est actio ... concomitante ideâ sui, d. w.z hoe gevaarlijk ook om zich als God in de menselijke regio te begeven (het wordt zo misverstaan!), het wordt begeleid door 'idea sui'.(8)

Deel III - Beweging a:

atque adeò (per Prop. Praec.)
hic Mentis Amor pars est infiniti amoris,
quo Deus seipsum amat.
Q.E.D.

Vertaling van Herman Gorter:

en dus
deze liefde van de geest is een deel van de oneindige liefde,
met welke God zich zelf liefheeft.
Wat te bewijzen was.

Beide momenten van de goddelijke noodzakelijkheid en de menselijke mogelijkheid(9) worden nu samengevat(10) in het 'bewijs', waarbij uit de Propositio de delen I en IV (dus de beweging van 'beneden naar boven') gecombineerd worden:

atque ideo hic Mentis Amor (uit I(11)) pars est infiniti amoris (uit IV),
quo Deus seipsum amat (uit I en IV).

BESPREKING VAN HET COROLLARIUM

In het Corollarium worden vervolgens de drie momenten van de Propositio en Demonstratio tot twee momenten gereduceerd. In het eerste moment gaat het om de Liefde van God naar de mens (Ia quòd Deus ...), in het tweede gaat het om de Liefde van God naar de mens (IIa quòd amor Dei erga homines). Vergeleken met het slotmoment van de Demonstratio (de beweging 'van beneden naar boven') is dus in het Corollarium de richting van de beweging opnieuw omgekeerd:

Corollarium

- I Hinc sequitur,
 - a quòd Deus,
 - b quatenus seipsum amat,
 - c homines amat,
- II & consequenter
 - a quòd amor Dei erga homines,
 - b & Mentis erga Deum Amor intellectualis unum,
 - c & idem sit.

Vertaling van Herman Gorter:

Gevolgtrekking

- I Hieruit volgt(12),
 - a dat God,
 - b voor zover hij zich zelf liefheeft,
 - c de mensen liefheeft,
- II en bij gevolg,
 - a dat de liefde van God jegens de mensen,
 - b en de intellectuele liefde van de geest jegens God één,
 - c en dezelfde is.

Opvallend is het gebruik in Ib van het 'quatenus' met betrekking tot God. Maar als steeds bij Spinoza: veel wat van de mens gezegd kan worden (zie het 'quatenus' in de Propositio, deel II), kan ook van God gezegd worden (zie het 'quatenus' in de Demonstratio, deel II), terwijl steeds 'mens en God' / 'God en mens' niet in elkaar overvloeien vanwege de verschillen, die Spinoza subtiel aanbrengt. Zo kan het 'quatenus' met betrekking tot God niet anders betekenen, dat het hier niet om een 'algemene God' gaat, maar déze God, 'quatenus seipsum amat'. Die God 'quatenus seipsum amat', van die God geldt juist: 'homines amat'! En zoals dit uit de Demonstratio volgt (sequitur), zo volgt daar ook het onder II gestelde uit (consequenter). Prachtig weet Spinoza dit 'consequenter' te hanteren:

Ila 'amor Dei erga homines' correspondeert met Ic: (Deus) homines amat;

Het objectieve 'amor Dei erga homines' correspondeert met het subjectieve '(Deus) homines amat'. Over de 'Amor Dei' kan alleen gesproken worden in het geschieden dat '(Deus) homines amat'.

Ilb 'Mentis erga Deum Amor intellectualis unum' correspondeert met Ib: 'quatenus seipsum amat'.

Net zoals het bij 'God' niet om een 'algemene God' gaat (immers: 'quatenus se ipsum amat'), zo gaat het bij de 'Amor intellectualis' niet om een 'algemene Amor intellectualis', maar om 'déze Amor intellectualis', die één is met de 'amor Dei erga homines'. De Liefde van God tot de mensen veronderstelt dus dat de mensen van hun kant Hem zullen liefhebben. Zozeer is het één, dat anders die Liefde van God niet bestaat!

Ilc 'idem sit' correspondeert met Ia 'Deus': God, in wie de 'amor Dei erga homines' en de 'Mentis erga Deum Amor intellectualis' één is, vervloeit niet tot de absolute 'Eénheid'. Vanuit de Eénheid kan geen 'actio' verwacht worden, zoals in de Demonstratio ter sprake is gekomen. In God zelf is er ook distantie, vandaar het 'idem'.

BESPREKING VAN HET SCHOLIUM

Inleiding

Nadat de *Propositio* en de *Demonstratio* in drie momenten, het *Corollarium* in twee momenten ontvouwd zijn, zullen we nu merken, dat het *Scholium* alles onder één noemer samenvat, nl. 'Nostra salus, seu beatitudo, seu Libertas':

Scholium

Ex his clarè intelligimus,
quâ in re nostra salus, seu beatitudo, seu Libertas consistit,
nempe in constanti, & aeterno erga Deum Amore,
sive in Amore Dei erga homines.

Vertaling van Herman Gorter:

Aantekening

Hieruit begrijpen wij klaar,
waarin ons heil, of gelukzaligheid, of vrijheid bestaat:
namelijk in de standvastige en eeuwige liefde jegens God,
of in de liefde van God jegens de mensen.

Die éne 'salus, seu beatitudo, seu Libertas' van ons, zoals wij het uit het voorgaande helder begrijpen, is gelegen in twee (met de verschillen toch dezelfde - 'sive'(13)!!) momenten, die in het geheel van *Propositio* 36 essentieel zijn,

1. (van de mens uit) 'in constanti, & aeterni erga Deum Amore';
2. (van God uit) 'in Amore Dei erga homines'.

In het vervolg van het *Scholium* wordt deze concentratie op die éne 'salus, seu beatitudo, seu Libertas' tweemaal ontvouwd, eerst vanuit het gegeven dat 'Amor, seu beatitudo'(14) in de Heilige Schriften 'Gloria' genoemd wordt, daarna vanuit het gegeven, dat de 'nostrae Mentis essentia in solâ cognitione consistit, cujus principium, & fundamentum Deus est'. Bij die ontvouwing is het van groot gewicht te letten op de wijze waarop Spinoza over de relatie tussen 'Deus' en 'Mens' spreekt. Bij de eerste ontvouwing wordt die relatie van binnen uit onderscheiden, bij de tweede ontvouwing wordt duidelijke gemaakt hoezeer 'Mens nostra' van God afhangt ('Mens nostra' en 'à Deo pendere' zijn het Stichwörter bij de tweede ontvouwing).

Eerste ontvouwing

De eerste ontvouwing luidt als volgt:

Thema: Atque hic Amor, seu beatitudo in Sacris codicibus Gloria appellatur,
nec inmeritò.

- a Nam sive hic Amor ad Deum referatur, sive ad Mentem,
rectè animi acquiescentia,
quae reverâ à Gloriâ (per 25 & 30 Aff. Defin.) non distinguitur,
apellari potest.
- b Nam quatenus ad Deum refertur,
est (per Prop. 35 hujus) Laetitia, liceat hôc adhuc vocabulo uti,
concomitante ideâ sui

ut & quatenus ad Mentem refertur (per Prop. 27 hujus).

Vertaling van Herman Gorter:

Thema En deze liefde of gelukzaligheid wordt in de heilige schriften roem genoemd, en niet ten onrechte.

a Want hetzij deze liefde tot God teruggebracht wordt, hetzij tot de geest, te recht kan zij berusting van het gemoed, die in waarheid van roem niet onderscheiden wordt, genoemd worden.

b Want voor zover zij tot God teruggebracht wordt, is zij vreugde, het zij geoorloofd dit woord nog te gebruiken, met de vergezellende gedachte van zich, zoals ook voor zover zij tot de geest teruggebracht wordt.

Het gegeven, dat 'Amor, seu beatitudo in Sacris codicibus Gloria appellatur, nec inmeritò' wordt in eerste instantie betrokken op de 'acquiescentia animi', waarbij het niet uitmaakt of de 'Amor' betrekking heeft op God of op de Geest (sive hic Amor ad Deum referatur, sive ad Mentem). In die eenheid van 'God en Geest', waarbij God zijn Geest aan ons schenkt én in de Geest God aanwezig is, kan de Liefde 'acquiescentia animi' genoemd worden, zoals die eenheid met 'recte' bekrachtigd kan worden. In die eenheid kan de (innerlijke) 'animi acquiescentia'(15) niet onderscheiden worden van de (uiterlijke) 'Gloria'(16), zoals die eenheid ook met 'revera' bekrachtigd kan worden.

In het tweede moment (b) wordt die eenheid onderscheiden, doordat de passage begint met de woorden 'quatenus ad Deum refertur' en eindigt met de woorden 'ut et quatenus ad Mentem refertur'. Dat onderscheid is allerm minst pijnlijk, integendeel: het is 'Laetitia, quatenus ad Deum refertur', waarbij deze 'Laetitia'(17) 'haar idee begeleidt' (concomitante ideâ sui) en zo erop gericht is dit onderscheid aan te brengen: 'ut & quatenus ad Mentem refertur'(18).

Tweede ontvouwing

Nadat dit onderscheid tussen 'Deus' en 'Mens' (een vreugdevol onderscheid; het is 'Laetitia'!) aangebracht is wordt bij de tweede ontvouwing duidelijk gemaakt hoezeer de 'essentia nostrae Mentis' alleen kennis heeft, wanneer haar 'principe en fundament' God is:

Deinde quia nostrae Mentis essentia in solâ cognitione consistit, cujus principium, & fundamentum Deus est (per Prop. 15 p. 1 & Schol. Prop. 47 p. 2(19))

Vertaling Herman Gorter:

Verder, omdat het wezen van onze geest in de kennis alleen bestaat, welker begin en grondslag God is

Bij die tweede ontvouwing, waarbij de Stichwörter 'Mens nostra (humana)' en 'à Deo pendere' zijn, wordt onder a. vanuit dit 'Mens nostra à Deo pendere' (a1) naar een centraal punt in de ontvouwing van Pars V (a2) en onder b. vanuit Pars I (b1) naar dit 'Mens nostra à Deo pendere' (b2) gegaan. In het Scholium wordt zo vanuit het éne punt onder I ('nostra salus ... in ... erga Deum Amore, sive in Amore Dei erga homines') en het tweede punt (de onderscheiding 'Deus' en 'Mens') onder II, in III een lijn door de gehele Ethica getrokken.(20)

Deel a1 luidt als volgt:

... hinc perspicuum nobis sit,
quomodò, & quâ ratione Mens nostra
secundum essentiam, & existentiam ex naturâ divinâ sequatur,
& continuo à Deo pendeat;

Vertaling Herman Gorter:

... wordt het ons hieruit duidelijk,
hoe en op welke wijze onze geest
volgens wezen en bestaan uit de goddelijke natuur volgt(21),
en voortdurend van God afhangt;

Nu in het Scholium vanuit de éne Zaak, de éne 'salus', die bestaat 'in constanti, & aeterno erga Deum Amore, sive in Amore Dei erga homines' vanuit de Schriften (de 'gloria!') een onderscheid is aangebracht tussen 'Deus' en 'Mens' en nu de orde is vastgesteld, dat 'nostrae Mentis essentia in solâ cognitione consistit, cujus principium, & fundamentum Deus est' (bijna als een axioma!), nu pas kan de 'essentia' én de 'existentia' van 'Mens nostra' ter sprake komen. Daarop wordt als het ware vooruitgelopen, doordat de eerste twee regels van a1 betrekking hebben op 'ons' ('perspicuum nobis' en 'Mens nostra'). Daarna wordt in de tweede twee regels ontvouwd hoe en met welke rede 'Mens nostra' naar 'essentia, & existentia'(22) uit de 'goddelijke natuur volgt en van God afhangt'. Terwijl de voor Spinoza karakteristieke beweging 'van beneden naar boven' weer duidelijk wordt, is die beweging toch alleen (sola!) in die kennis gelegen, waarvan 'God het begin het fundament is'.

Dit gegeven ziet Spinoza als fundamenteel voor de hele Ethica, zoals hij hierna ons wil duidelijk maken. Allereerst voor Boek V:

quod hîc notare operae pretium duxi,
ut hîc exemplo ostenderem,
quantùm rerum singularium cognitio,
quam intuitivam, sive tertii generis appellavi (vide 2.Schol. Prop. 40 p. 2(23)),
polleat,
potiorque sit cognitione universali,
quam secundi generis esse dixi.

Vertaling Herman Gorter:

wat ik de moeite waard geacht heb hier op te merken,
opdat ik met dit voorbeeld zou aantonen,
hoe de kennis der enkele dingen,
welke ik de intuitieve of van de derde soort genoemd heb,
sterk is
en machtiger is dan de algemene kennis,
die ik gezegd heb van de tweede soort te zijn.

Het onderscheid tussen 'kennis van de tweede soort' en 'kennis van de derde soort' is reeds in het tweede boek van de Ethica aan de orde gekomen. Maar in Eth. II, Prop. XLVII, Scholium wordt over de 'kennis van de derde soort' gezegd: 'de cujus praestantiâ et utilitas in Quintâ Parte erit nobis dicendi locus'(zie noot 19). De bespreking hiervan en van de delen b1 en b2 van het derde deel van het Scholium, waarin de lijnen door de hele Ethica worden getrokken, willen wij uitstellen, tot wij meer overzicht over de Ethica gekregen hebben.

Noten

1. In een overzicht van 'Spinoza's stelsel, door Willem Meyer, circa 1900' (op A3 formaat uitgegeven door de vereniging 'Het Spinozahuis') vormt de zin uit Stelling 36, Boek V, 'Een deel der oneindige liefde Gods is de geestelijke liefde van den mens tot God' het fundament van het gebouw, dat Meyer van het overzicht gemaakt heeft. Blijkbaar is voor Meyer de Ethica een 'gebouw' geworden, waarin hij kon gaan wonen.
2. Aan de vertaling van de Ethica van Herman Gorter geven wij de voorkeur. Misschien is de taal wat archaïsch, maar het latijnse taaleigen wordt door Gorter getrouw weergegeven. De vertaling van v. Suchtelen, die in Nederland het meest populair is, maakt het eigene van de grondtekst onhoorbaar. We zullen daarvan genoeg voorbeelden tegenkomen. Aan het begin van de aantekeningen geeft v. Suchtelen de volgende omschrijving van zijn vertaalopvatting: 'het besef, dat Spinoza's terminologie somtijds voor verschillende uitlegging of omschrijving vatbaar is en dat men bij hem, zo ergens, meer op de geest dan op de woorden moet letten'. Die nadruk op de 'geest' komt ook in de vertaling van Stelling 36, Boek V tot uiting, als v. Suchtelen het woord 'intellectualis' met 'geestelijk' weergeeft.
3. De vertaling van v. Suchtelen van 'explicari' met 'openbaren' achten wij niet juist. Daardoor ontstaan er begripsverwarringen. Zie ook de voor Spinoza zo belangrijke term 'affectio' (aandoening), die v. Suchtelen in Eth. I Def V ook met 'openbaring' vertaalt.
4. Tegelijk wordt zo in het midden van II en III (een dergelijk midden komt voortdurend bij Spinoza voor, zoals we zullen zien) duidelijk gemaakt, dat de gang 'van beneden naar boven' geen mystieke 'vervloeiing' is, maar een wending: non, sed
5. In brief 12 over 't oneindige is de sleutel tot begrip de wending, dat wij niet vanuit onszelf naar iets oneindigs toe moeten redeneren, maar dat het oneindige 'gegeven' is, waar vanuit gegaan kan worden. Op verschillende wijzen wordt dit ontvouwd.
6. Opvallend zijn de overeenkomsten en de verschillen in de opbouw van de bouw van de delen I en II van de Demonstratio. Na deel Ia en IIa (de actio!) komen in deel Ib en IIb dezelfde werkwoorden in verschillende verband voor: 'contemplare' en 'concomitare'. Met alle variaties steeds opnieuw hetzelfde (bijbelse!) fenomeen: 'temidden van de verschillen is er een gelijkenis' én 'temidden van de gelijkenissen is er een verschil'.
7. Let hierbij op de zinvolle verwijzing naar Coroll. Prop. 25 p. 1.
8. Let hierbij op de zinvolle verwijzing naar Coroll. Prop. 11 p. 2.
9. Vanzelf dringt zich de vergelijking op met de wijze, waarop Karl Barth in zijn dogmatiek in § 16 van de KD. over de 'Heilige Geist' ('Mens') spreekt. Barth gaat bij de 'Freiheit des Menschen für Gott' van de 'Wirklichkeit der Offenbarung' naar de 'Möglichkeit der Offenbarung'. Het zou ons niets verbazen, dat bij vergelijking verrassende overeenkomsten te vinden zouden zijn, juist bij deze 'Demonstratio', waarbij Spinoza, net als Barth, van de 'Offenbarung' uitgaat. Zo zou tegelijk ook het verschil tussen Spinoza en Barth in het vizier kunnen komen: Barth gaat van de 'Offenbarung' uit, terwijl Spinoza bij de 'Propositio' de wiskundige methode in dienst neemt om temidden van de verborgenheid over de openbaring

te kunnen spreken. Vanwege die wiskundige methode spreekt Spinoza over de 'noodzakelijkheid' ('ad Mentis actiones referri debet'), terwijl Barth spreekt over de 'Wirklichkeit'.

Als vanzelf dringen zich nog veel meer overeenkomsten en verschillen tussen Barth en Spinoza op (§ 2 'Notwendigkeit / Möglichkeit dogmatischer Prolegomena'; 'actio' als 'Wirklichkeit'; de vergelijking van *Propositio XXXVI* met § 18.2 'Die Liebe Gottes').

10. Let hierbij op de *Prop praec.*: 'Deus se ipsum Amore intellectuali infinito amat'.

11. 'Mentis Amor': de eerste twee woorden van de *Propositio* uit I (in IV is het 'Mentis erga Deum Amor').

12. Logeman vertaalt dit 'hinc sequitur' met 'hieruit vloeit voort'. Er kan niet genoeg geprotesteerd worden tegen de vertaling van 'sequor' met 'voortvloeien'. Bij 'sequor' gaat het om een verrassend 'gebeuren', waarbij iets te voorschijn komt. Er is geen sprake van een emanatie! Alle overige door ons geraadpleegde vertalingen (Meyer, v. Suchtelen, Gorter, Elwes) vertalen hier 'sequor' met 'volgen'.

Het werkwoord 'sequor' roept ook het Griekse werkwoord ἀκολουθέω in herinnering. Het 'Novum Lexicon Manuale Graeco-Latinum et Latino Graecum' verwijst onder 'sequor' naar ἀκολουθέω en omgekeerd. En in het 'Grieksch woordenboek' van v.d. Es wordt als vierde betekenis van ἀκολουθέω gegeven 'in overeenstemming zijn met, logisch uit iets volgen, Aristot.' en pas als vijfde: 'volgen, als leerling, N.T.'. Liddell and Scott geven bij de woorden van de stam ἀκολουθ' - veel verwijzingen naar Stoici.

13. J. Woltjer, *Latijnsche Grammatica* (6de druk), p.466, over het gebruik van 'sive (seu)': "met name om een juistere uitdrukking voor een begrip aan het voorafgaande toe te voegen, zonder dat dit zelf daardoor verandert".

14. Opvallend is, hoe Spinoza met de begrippen speelt: eerst horen we 'nostra salus, seu beatitudo, seu Libertas', vervolgens wordt de 'Amor' met alleen het middelste begrip 'beatitudo' aangeduid.

15. Het innerlijke van de 'acquiescentia animi' maakt de definitie duidelijk: *Eth. III, Def. XXV, G. p.196*: 'Acquiescentia in se ipso est Laetitia, orta ex eo, quòd homo se ipsum, suamque agendi potentiam contemplatur'. Het innerlijke heeft dus betrekking op de 'agendi potentiam'.

16. Het uiterlijke van de 'Gloria' wordt duidelijk gemaakt in *Eth. III, Def XXX, G. p.199*: 'Gloria est Laetitia, concomitante ideâ alicujus nostrae actionis, quam alios laudare imaginamur'. Het uiterlijke van de 'Gloria' heeft dus betrekking op de 'actio, quam alios laudare imaginamur'.

17. De Laetitia wordt in de *Ethica* als volgt gedefinieerd: *Eth. III, Def. II, G. p. 191*: Laetitia est hominis transitio à minore ad majorem perfectionem. Let verder op de verwijzing naar *Prop XXXV*, waarin het begrip 'Laetitia' niet voorkomt, maar wel de uitleg van de Definitio van 'God', dat Hij 'absolute infinitus' is: 'Dei natura gaudet infinit perfectione'.

18. Let op de verwijzing naar *Prop XXVII*, waarin niet sprake is van de 'animi acquiescentia', maar van de 'Mentis acquiescentia': 'Ex hōc tertio cognitionis genere summa, quae dari potest, Mentis acquiescentia oritur'.

Zie verder de omschrijving in Prop LII p.4, die de beweging van de 'acquiescentia' aangeeft (daarom lijkt een betere vertaling dan 'berusting': 'tot rust komen'): 'Acquiescentia in se ipso ex ratione oritur potest, & ea sola acquiescentia, quae ex ratione oritur, summa est, quae potest dari.'

19. Het 'principium' wordt uitgelegd in Prop 15 p.1; het 'fundamentum' in Schol. Prop 47 p.2. In het Principium is alles 'in God' ('Quicquid est, in Deo ist, & nihil sine Deo esse, neque concipi potest'). Bij het 'fundamentum' wordt duidelijk, dat de 'corpora' hierin opgenomen zijn. Verder wordt in het Scholium van Prop 47 p.2 voor het belang van de 'kennis van de derde soort' verwezen naar Pars V.

20. Deze geometrische vergelijking is niet toevallig in de 'Ethica ordine geometrica demonstrata'. Zoals in het Scholium sprake is van een punt, twee punten en een lijn, die door twee punten getrokken wordt, zo zou er bij de drie bewegingen van de Propositio en Demonstratio gesproken kunnen worden van een driehoek. Het verschil in de twee driehoeken is, dat in de Propositio de basis 'naar beneden' gericht is, en in de Demonstratio de basis 'naar boven'. Doordat bij het Corollarium de hoek bij de beweging 'van boven naar beneden' niet meer aanwezig is, ontstaat er bij het Corollarium een lijn tussen twee punten. Die lijn wordt in het Scholium tot één punt gereduceerd. En vanuit dat punt kan, omdat het de samenvatting is van Corollarium, Demonstratio en Propositio, opnieuw met behulp van een ander punt een lijn getrokken worden, die door de hele Ethica heenloopt.

21. v. Suchtelen, Logeman vertalen dit 'sequi' met 'voortvloeiën', Meyer vertaalt met 'afleiden'. Opnieuw (zie noot 12) moet met kracht tegen deze vertalingen geprotesteerd worden. In de 'Ethica ordine geometrica demonstrata' staat naar onze overtuiging de wiskundige orde in dienst van de 'openbaring vanuit de verborgenheid'. Zoals in de wiskunde vanuit de definities met behulp van axioma's verborgen stellingen geopenbaard kunnen worden, zo geschiedt dit ook in de Ethica. Voor dit wiskundige bewijzen, de Demonstratio, gebruikt Spinoza veelvuldig in de praxis van de 'Demonstratio' het werkwoord 'sequi'. De vertaling 'sequi' met 'voortvloeiën' (en in mindere mate 'afleiden') roept de mystieke emanatie op, die door velen in Spinoza is gelezen. Zie bv. ook de Praefatio van Eth. II, waar heel storend door v. Suchtelen het tweemaal voorkomende 'sequi' telkens door 'voortvloeiën' vertaald wordt. Logeman heeft 'voortvloeiën - volgen', Meyer 'volgen - voortvloeiën'. Daarentegen vertalen Elwes en Gorter op de genoemde drie plaatsen 'sequi' met 'follow', resp. 'volgen'. Ook Akkerman c.s bezondigen zich in de uitgave van de Briefwisseling aan de onnodige vertaling van 'sequi' door 'voortvloeiën' (bv. Ep. 73 [1], Briefwisseling, p.418).

22. Dat in deze Prop. XXXVI geen sprake kan zijn van het middeleeuwse 'operari sequitur esse' hebben wij bij onze uitleg van de Propositio duidelijk gemaakt door voortdurend te wijzen op de wiskundige beweging, waarin Spinoza ons voorgaat en die wij hebben te volgen. Tegelijk kan er ook geen sprake zijn van het existentialistische 'l'existence précède l'essence', nu we Spinoza duidelijk hebben horen stellen dat de 'nostrae Mentis essentia' alleen in die kennis bestaat, waarvan begin en fundament God is (zie F. H. Breukelman, Debharim, der biblische Wirklichkeitsbegriff, p. 38).

23. In dit Scholium worden de eerste twee soorten van kennis als het ware als 'stilstaande plaatjes' voor ons neergezet, terwijl bij de derde soort van kennis pas van een beweging ('procedere') sprake is: 'Atque hoc cognoscendi genus procedit ab adaequat ide essentiae formalis quorundam Dei attributorum ad adaequatam cognitionem essentiae rerum.'